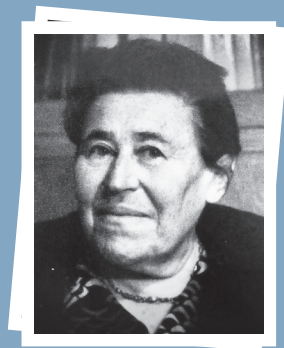

Залця Ландман (справжнє прізвище Залця Пасвег, 18.11.1911, Жовква, Східна Галичина – 16.5.2002, Санкт-Галлен, Швейцарія) – німецько-єврейська швейцарська письменниця, публіцистка. З початком Першої світової війни її батьки втекли з Галичини й перебралися до Швейцарії, залишивши малолітню доньку під опікою дідуся й бабусі у Жовкві, де вона провела своє раннє дитинство. Згодом навчалася в гуманістичній гімназії Санкт-Галлена, студіювала філософію в університетах Женеви, Цюриха, Берліна, Парижа й Базеля (дисертація про феноменологію та онтологію), займалася журналістикою й дизайном. Основні книги письменниці присвячені проблемам єврейської історії, культури та ідентичності євреїв як етносу: «Єврейські дотепи. Соціологія і зібрання текстів» (1960), «Ідиш. Одиссея однієї мови» (1962), «Євреї як раса. Єврейський народ серед інших народів» (1967), «Вічний жид» (1974), «Ісус і євреї, або наслідки однієї колізії» (1987) тощо. У низці книг досліджувала особливості єврейської кухні, перекладала з їдишу твори Шолем-Алейхема, Соломона Ан-ського, Іцика Мангера. Особливе місце в її творчому доробку посідає книга спогадів «Моя Галичина. Край за Карпатами» (1995), яка відтворює барвистий світ Східної Галичини початку ХХ століття і вперше пропонується українському читачеві.

ISBN 978-617-614-299-7

9 786176 142997

Залця Ландманн

МОЯ ГАЛИЧИНА
Край за Карпатами

Залця Ландманн

МОЯ ГАЛИЧИНА

Край за Карпатами

Bibliothek der deutschsprachigen Literatur
Бібліотека німецькомовної літератури

Meridian des Herzens
Меридіан серця

Salcia Landmann

MEIN GALIZIEN

Das Land hinter den Karpaten

Ins Ukrainische übersetzt und mit einem Nachwort
von Petro Rychlo

Czernowitz
2020

Залця Ландманн

МОЯ ГАЛИЧИНА

Край за Карпатами

Переклад з німецької та післямова
Петра Рихла

Чернівці
2020

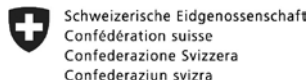
Ландман, Залця

Моя Галичина. Край за Карпатами / Залця Ландман; пер. з нім. та післямова Петра Рихла. – Чернівці : Книги – XXI, 2020. – 208 с.

ISBN 978-617-614-299-7

Головним географічним топосом, у якому розгортається більшість подій книги Залці Ландман, є Східна Галичина й зокрема Жовква, рідне місто письменниці, а головним колективним персонажем – її найближче оточення: батько й мати, дідуся й бабусі, дядьки й тітки, кузени й кузини, друзі й знайомі. Саме вони є оповідачами або дійовими особами плетива нескінченних історій, які утворюють наративний простір цих спогадів. А поза тим тут діють також десятки інших персонажів – епізодичних і випадкових: польські поміщики, українські селяни, хасидські вундеррабі, австрійські гусари, російські козаки, єврейські комерсанти, орендарі, шинкарі, шадхени (шлюбні посередники), жебраки, міські божевільні, священики, черниці, няні й служниці тощо. Під пером швейцарської письменниці ще раз колоритно постає автентична панорама Східної Галичини початку 20 ст. – з усім своїм розмаїттям, буднями й святами, соціальними контрастами й історичними катаклізмами.

Книгу видано за підтримки Швейцарії

Швейцарська Конфедерація

Перекладено за виданням:

Salcia Landmann. Mein Galizien. Das Land hinter den Karpaten. München: Herbig Verlag 1995.

Усі права застережено. Відтворювати будь-яку частину цього видання в будь-якій формі та в будь-який спосіб, зокрема електронно, без письмової згоди правовласників заборонено.

© 1997 Franckh-Kosmos Verlags-GmbH & Co. KG, Stuttgart, Germany

Original title: Landmann, Mein Galizien. Das Land hinter den Karpaten

ISBN 978-617-614-299-7

© Книги – XXI, 2020, видання українською мовою

© Петро Рихло, 2020, переклад, післямова

© Гельга фон Льовеніх, 2020, обкладинка

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	9
Про себе	9
Чому я пишу	10
Про цю книгу	11
Польський націоналізм і католицизм.	12
Протестантизм – це «єресь»!.	13
Советський музей у Лемберзі	15
<i>Де розташована Галичина?</i>	18
<i>Це було влітку 1914-го</i>	21
Провидчі українці	23
Хитрий селянин	24
Безграмотні селяни як фінансові генії	25
Марш із чаєм і кукурудзою.	26
Підозрілий панотець.	28
Єврей без бороди	30
Євреї покидають Рогатин.	35
<i>Під російською окупацією</i>	37
Пріор і козаки.	38
Нещасний «князь Сапега».	39
Криваві непорозуміння	41
Нерозпізнана гімназійна форма	41
Комендант і білі гриби	45
Вродливий черкеський юнак.	48
Княжий грошовий посланець	49
По війні	50
Дідусь як заручник.	51
<i>Про лікарів і вдаваних хворих</i>	53
Здорова, як коняка.	56
Темне передчуття	57

Останній путівник по Галичині	60
Дискриміновані українці	62
Національні протистояння	63
Хасидські рабі-чудотворці	64
Галицькі синагоги	66
Суботні подорожі	70
Християни, юдеї та їхні свята	72
«Екуменічна» маца	73
Різдво під столом	75
Різдвяна гра в карти	76
Весілля á la Шагал	78
На єврейських стріхах	78
Жертвоприношення волосся нареченої	80
Святотатниця	84
Музика без нот	85
Бадхен	86
Танці й полонези	87
Перла Парех одружує свого сина	87
Кохання й шлюб – це дві різні речі	91
Єврейський батько кардинала	93
Хто ж наречена?	95
Рід Єкелів	96
Як дідусь знайшов бабусю	99
Лея, графська донька	101
Плата за добродушність	102
Нерівна пара	103
Неможливий дідич	105
Дружина сторожа маєтку і вовки	106
Докірливі предки	107
Жовківські бідняки	108
Доброчинна корова	110
«Феміністичні» імена східних євреїв	110
Талмудично освічений будівельний експерт	112

У домівах бідняків	115
Юльчин субквартирант	117
Діти-безбатченки	119
Полька, мати янголів	120
Панотець у ролі «батька»	121
Світ аутсайдерів	124
Бордельний світ	125
Бідні дівчата	126
Руда Бася	127
Басина внучка у монастирській школі	128
Талмудична вченість і віра в чудеса	129
Басин заклад	132
Прекрасна Естерка і гусар	133
Хибний крок	134
«Гнилі зуби»	135
«Та ні ж бо! Ти не єврейка!»	136
«Двоє знаходять чужу одежину»	138
«То закінчиш так само!»	140
Єврейський месіанізм у польському націоналізмі	140
«Напівєврей» Адам Міцкевич	143
Вихрещені польські євреї та Французька революція	146
Челядь і сусіди	149
Михайлина, служниця	150
Діти вродливої пані Кубіш	152
Любовні романси	155
Еліас і Клара	155
Розчарування	159
Кебетливі Готтесмани	160
Голосова дуель	160
Зачарована вахмістрова	162
Мовні проблеми	163
Мудрий рабі	164

Батькова гордість	165
Братні шахові ходи.	166
Одруження за Талмудом	167
Вибагливий дідусь	167
Молоді галицькі інтелектуали	168
Сумні пісні.	170
Соломон, ганьба роду.	171
Донька вундеррабі.	175
Негідникові не позичають грошей	175
З убогих не слід брати заставу.	177
Дідусь радить змішаний шлюб	177
 <i>Завершальний акорд</i>	 180
 <i>Від Жовкви – до Санкт-Галлена</i>	
<i>Галицько-швейцарська письменниця Залця Ландман</i>	<i>185</i>

Передмова

ПРО СЕБЕ

Я стала відомою завдяки своїй книзі «Єврейські жарти, соціологія й зібрання текстів» та низки інших науково-популярних книг про єврейство. Народилася я у Східній Галичині, де провела перші роки дитинства в домі моїх дідуся й бабусі. Мої батьки втекли 1914 року від наступаючих російських військ до Швейцарії, проте після закінчення війни вже не повернулися назад, позаяк Дунайської монархії, до якої належала також і Галичина, більше не існувало, а поляки відсвяткували свою радість з нагоди відновленої держави вбивством у Лемберзі трьох тисяч євреїв. Тому мої дідусь і бабуся також переселилися разом зі своєю внучкою до Швейцарії, що дало змогу уникнути винищення решти родини в роки правління Гітлера. Однак покинута вітчизна жила в них далі, вона маніфестувалася у величезній кількості переказаних зустрічей та історій. Про цей затонулий світ я розповідаю у своїй книзі.

Квітень 1995 р.

Д-р філософії Залця Ландман
Winkelriedstr. 1
CH-9000 St. Gallen

Чому я пишу

Дехто знає вже дитиною, чим би він хотів займатися пізніше. Я не знала цього, навіть будучи вже достатньо дорослою. Моя перша й водночас найуспішніша книга «Єврейські дотепи» з'явилася 1960 року. Я народилася на східному краєчку Дунайської монархії наприкінці 1911 року. І тим, що я взагалі пишу, я завдячую одному випадкові.

Це було напередодні Другої світової війни в Базелі, де я студіювала філософію у відомого спеціаліста по Лейбніцу Германа Шмаленбаха. На одному семінарі ми розглядали кантівські апорії, які оберталися навколо нерозв'язного питання, чи є простір і час кінчними чи безкінчними, що в обох випадках важко собі уявити. Кант вирішив цю проблему геніально, але збивав з пантелику твердженням, що не слід морочити собі цим голову, оскільки простір і час не є атрибутами «буття в собі», а тільки формами людського уявлення.

Я закинула, що Кантове вирішення цієї проблеми нагадує єврейський анекдот про одного комівоєжера, який уявляє собі, як його кучер зимової ночі у страшну заметіль заблукав у карпатських лісах і віддає на поталу вовкам, що переслідують його, одного коня за одним. Проте бестії все ще були голодні. «Я вже карком відчував», – завершив чоловік свою розповідь, «смердючий подих вовка – одначе, що чинить Господь? Вся історія виявилася неправдою...» Шмаленбах, загалом любитель єврейських жартів, тільки відмахнувся від мене роздратованим «Е!»

Однак мені в ту мить стало зрозуміло, що в цілому світі немає іншого народного жарту, який можна було б процитувати під час філософських дебатів, і що також на соціологічні, політичні, психологічні, культурно-історичні та інші питання можна набагато краще відповісти за допомогою єврейських жартів, ніж за допомогою глибокодумних, виснажливих міркувань. Це було, як я швидко збагнула,

аж ніяк не випадковим. Жарт – це остання зброя беззахисних, а беззахисними, відданими на поталу ворожому світові євреї в діаспорі були вже понад дві тисячі років. До цього долучилося стимулююче дух вивчення Талмуду практично всіма традиційними єврейськими чоловіками, починаючи вже з раннього дитинства. Обидва ці чинники, разом узяті, надали єврейському народному жартові його унікальної глибини, гіркоти, гостроти й формальної довершеності.

Ось так почала я «полювати» за єврейськими жартами: розпитуючи компетентних в юдаїзмі східних євреїв і шукаючи та збираючи тексти єврейських жартів їдишем, гебрійською та іншими європейськими мовами. Однак написати книгу про єврейські жарти я вирішила тільки через двадцять років після єврейського Голокосту, коли виявилось, що серед небагатьох уцілілих представників східноєврейської інтелігенції, зокрема юдаїстів, немає жодного, хто після пережитих катастроф був би готовим взятися за те, щоб вберегти zagrożений фольклор єврейських дотепів від зникнення і забуття. Моя книга, незважаючи на те, що вона аж бризкає веселістю (а хіба може бути інакше, коли йдеться про зібрання жартів?), по суті є некрологом і реквіємом за знищеною східноєврейською спільнотою. І той самий сенс мають також мої наступні книги про мову їдиш, єврейську культуру, єврейську кухню і єврейський етнос, так само як і мої детально прокоментовані переклади їдишистської літератури, у якій жажливі злидні східноєврейських мас психічно долаються неповторною сумішшю зі сміху й плачу.

Про цю книгу

Дедалі частіше я думала про своє майже забуте дитинство у тодішній австрійській Східній Галичині, й що частіше

приходили звідти нові звістки, тим чіткіше я усвідомлювала, якою мірою там були винищені не тільки євреї, але й інші етнічні групи колись такого барвистого й мальовничого світу культури. Сьогодні він повністю й безповоротно належить минулому. Отож я вирішила повернути собі той час і ту місцевість, змалювавши низку епізодів зі свого дитинства.

Коли в 1975 році з'явилося перше видання цієї невеличкої книги, то більшість читачів, за винятком небогатих, котрі так само були родом звідти, сприйняли ці оповідки як екзотичні, майже гротескні, в кожному разі дуже незвичні. Однак відтоді виникло зовсім нове, інтенсивне зацікавлення культурним світом тодішньої старої Австрії: єврейських письменників з цього регіону тепер багато читають, німецькі репатріанти зі східної Польщі та України та єврейські емігранти, останні представники того унікального культурного спектру, забезпечують нове розуміння своєї старої вітчизни. І врешті-решт мужня польська спроба ослабити ідеологічний і політичний тиск радянської системи збудила симпатії до тих, колись польських земель, східно-галицьку частину яких, саме ту, де відбувається дія моїх історій, росіяни, щоправда, відділили й приєднали до своєї власної держави.

Висновок: Героїчними поляки були завжди, коли йшлося про націю та вітчизну. Проте їхня мужність мало допомогла їм. Частково це було пов'язано з їхніми власними помилками, яких часом можна було уникнути. Але насамперед з географічним розташуванням їхньої затиснутої між ворожими імперіями країни.

Польський націоналізм і католицизм

І все-таки вони здійснили згодом щось майже неможливе: Всупереч атеїстичній державній доктрині, вони залишилися,

аж до найвищих партійних щаблів, безкомпромісними віруючими католиками. Можливо, цей неймовірний крок вдався їм тому, що завойовники й утискувачі Польщі водночас конфесійно відрізнялися від них: Пруссаки були протестантами, росіяни – православними. Тільки Австрія, якій під час останнього поділу країни після Першої світової війни дісталася Галичина, була так само католицькою. Однак поляки в Галичині аж ніяк не пригнічувалися і дискримінувалися, вони могли тут – чому центральний уряд у Відні зовсім не заважав – зі свого боку, пригнічувати греко-католицький український сільський люд. І ніхто не заважав їм святкувати тут їхні національні свята у барвистих польських строях з павиним пером на квадратній шапці. Тисячами стікалися вони, наприклад, до Жовкви (де я провела перші роки свого життя), щоб висловити, з молитвами й ностальгійно-патріотичними піснями, шану народженням там польським героям Турецької війни Жолкевському й королю Собеському. Проте свобода, якою користувалися поляки в старій Австрії, не завадила їм пригадати про пригнічення своїх земляків в інших частинах колишньої польської держави. Це вилилося, між іншим, у ненависть до німецької мови (попри те, що це водночас була державна мова католицького Відня!) та до протестантизму, хоча загалом вони добре розумілися з численними, осілими в Галичині протестантськими швабами й саксонцями. У цьому зв'язку один смішний епізод:

ПРОТЕСТАНТИЗМ – ЦЕ «ЄРЕСЬ»!

У монастирській школі, яку моя мати відвідувала, попри своє єврейське походження, німецької мови навчала одна черниця з прусько-польського прикордоння. Однак вона

використовувала «німецькі виклади» для того, щоб співати з малими дівчатками патріотичних польських пісень і прищеплювати дітям свою відразу до протестантизму, насамперед до «єретика Лютера». Тож не дивно, що моя мати після своєї втечі до Швейцарії на початку Першої світової війни не знала жодного німецького слова й трохи розуміла швейцарців тільки тому, що «швіцердюч» дещо подібний до їдишу, а моя мати володіла, на щастя, окрім польської та української, також їдишем.

Але настільки цій «німецькій вчительці» вдалося індоктринувати у своєму сенсі маленьку єврейську дівчинку, виявилось, коли моя мати, після того як батьки вже дещо освоїлися у місці своєї втечі Санкт-Галлені, захотіла найняти служницю. Саме тоді з'явилася молода претендентка, яка дуже сподобалась моїй матері. Угоду було вже майже укладено. Тоді мати сказала: «Звичайно, що Ви можете щотижня ходити до церкви на вранішню недільну месу». В той час це ще не було самоочевидним. Чимало служниць отримували кілька вільних годин тільки в неділю пополудні. На що дівчина відповіла: «Я не ходжу до меси. Я протестантка...»

Моя мати остовпіла. Вона пішла до мого батька в сусідню кімнату, де той мав розмову з іноземним клієнтом, і спитала: «Що мені робити? Там прийшла дівчина, яка мені дуже подобається. Але уяви собі: вона єретичка!»

Мій батько не ходив до польської монастирської школи, а вивчав Талмуд у рабинів. Про єретиків він відав тільки те, що мало стосунок до юдейського віровчення. У його рідному місті Рогатині обидва юдейські псевдомесії Саббатай Цві (1626-76) та Якоб Франк (1726-91) спричинили хаос своїми заплутаними вченнями з розпусними ритуалами та груповими сексуальними оргіями. Навіть у наші часи можна було почути жакливі розповіді про те, як Ханеле, вродлива молода донька хазана (синагогального слуги) голою танцювала перед чоловіками в храмі! А з рогатинських євреїв

продовжували глузувати як з «Шабсе-Цвініккес» (прихильники Саббатая Цві).

Мій батько розумів, що старанна християнська служниця не мала до всього того жодного стосунку. Але він не мав часу забивати собі цим голову. Отож він вирішив: «Якщо за ту саму плату ти можеш найняти порядну католичку, то навіщо тобі зв'язуватися з єретичкою?» Відтоді ми завжди мали тільки католицьких служниць...

Лиш сьогодні, через шістдесят років, з актуальних процесів у Польщі я розумію, що цей дурний забобон, спрямований проти протестантів, яким та польська черниця інфікувала своїх учениць, був тільки сміховинним зворотнім боком відчутної ідентифікації польського націоналізму з католицизмом, що давало полякам силу й мужність навіть під советським пануванням залишатися віруючими католиками й хоробрими патріотами.

Советський музей у Лемберзі

Звичайно, що всяка документація польського патріотизму й католицизму у тих регіонах Східної Галичини, які Росія сама собі присвоїла, сьогодні неможлива. Позаяк усі попередні мешканці (поляки, українці, євреї) – як я про це розповідаю в цій невеличкій книзі – були винищені впень або вигнані.

Проте ще в 1939 році, себто в той момент, коли там ще проживали три етнічні й релігійні групи, зайшли советські правителі найбрутальнішим чином подбали про нову інтерпретацію польської історії Східної Галичини у марксистському дусі. Про це сповіщає один чернівецький газетний редактор німецького походження, який добре знав довоєнний Лемберг, а відтак, після німецького вторгнення, знову повернувся туди. Він відвідав зокрема

«Міський музей Лемберга». Будівля без втрат пережила німецьке вторгнення. Так само й окремі музейні експонати залишилися, здається, як при російській, так і при німецькій окупації неторкнутими. Навіть чудова колекція зброї в музеї збереглася: Там, як і перше, лежали й стояли середньовічні алебарди, бердиші й коштовні шаблі з вісімнадцятого століття.

Змінилися, однак, коментуючі надписи біля зброї. Спочатку алебарди й бердиші були означені як зброя середньовічної міської сторожі Лемберга. А про шаблі з їхніми розкішними, тонкими грифами, можна було вже з надписів, які були вигравійовані на лезах, довідатися, що ці розкішні мистецькі витвори аристократи дарували своїм синам на повноліття чи до дня чоловічої зрілості. За потенційних ворогів тут, у цій найсхіднішій частині країни, вважали, через сто років після перемоги над турецькими військами та їхнього вигнання з простору слов'янських поселень, безумовно, росіян.

Але що ж стояло на коментуючих табличках тепер? Це була – так гласили віднині надписи – зброя бунтівливих селян-кріпаків, якою вони билися з польськими магнатами...

Висновок: Тут і справді траплялися спорадичні локальні бунти українських селян проти польських поміщиків, проте тільки після звільнення селян від кріпацтва й примусової праці за австрійським законом у дев'ятнадцятому столітті. Однак тоді вже давно не існувало ніяких алебард і бердишів. А елегантні, коштовно декоровані на грифах шаблі й тепер, як і колись, ще виковувалися. Проте як могли бідні селяни взагалі стати власниками такої розкішної зброї?

Звичайно, що кожен відвідувач музею міг би швидко довідатися правду про ці експонати, якби він міг прочитати надписи, вигравійовані на лезах шабель. Однак леза були запобігливо прикриті чорним крепом, мовби цим самим хотіли виразити співчуття у зв'язку з невдалими селянськими повстаннями.

Отож не тільки самих мешканців було вигнано й знищено: їхня історія також мала бути забутою й стертою з пам'яті...

Тут, у цих двох маленьких епізодах, ми ще раз нагадуємо про них.

Де розташована Галичина?

Назву «Галичина» сьогодні неможливо віднайти на жодній географічній мапі. До 1918 року так звалася та частина королівства Польського, яка при поетапному розшматуванні країни, починаючи з 18 століття, потрапила під владу Дунайської монархії. Назва цієї австрійської коронної землі була мовним опусом центрального віденського уряду. Повністю вона звучала як «Галіція та Лодомерія» („Galizien und Lodomerien“) й була утворена від топонімів «Галич» і «Володимир», двох колишніх князівств цього регіону. Після 1918 року Галичина знову потрапила до відновленої Польщі, після закінчення Другої світової війни західна половина зі столицею Краковом залишилася у віднині комуністичній польській державі, а східна половина з колишньою столицею Галичини Лембергом (нині український Львів) належить сьогодні до Радянського Союзу.

На Заході колишня Галичина межувала з австрійською і прусською Сілезією, на північному заході Вісла утворювала кордон із зайнятою росіянами більшою половиною колишньої Польщі, далі на схід північний кордон з Російською Польщею утворювали річки Буг і Стир. На сході

Галичина була відділена від України Збручем. На півдні коронна земля дотикалася до Буковини з її культурною столицею Чернівцями. Південний кордон з Угорщиною пролягав у східній частині через Карпати, а в західній частині через Бескиди. Паралельно з Карпатами східна частина регіону відділена річкою Дністер.

Північніше від Дністра розташований Лемберг, північніше від нього – невелике місто-резиденція Жовква, в якому я народилася. На південному сході лежить Рогатин, місце народження мого батька, на схід від нього, ближче до тодішнього російського кордону, – суто єврейське місто Броди, у якому відбувається дія галицьких оповідань та романів Йозефа Рота. На південь від Лемберга, на іншому березі Дністра, розташований Дрогобич з його нафтовими копальнями, містечко, з якого прадід Гуго фон Гофманстала, текстильний фабрикант на ім'я Гофман, переселився до Відня. Південно-східніше Лемберга, на півдорозі до тодішнього російського кордону, на одній з приток Дністра розкинувся Бучач, місце народження нобелівського лауреата з літератури Шмуеля Йосефа Агнона. З Бучача походять також предки-рабини польського сатирика Станіслава Єжи Леца й батько Зигмунда Фрейда. На іншій притоці Дністра лежить Чортків, колись знаменита резиденція одного з хасидських вундеррабі. Там відбувається дія антихасидських історій вже давно майже забутого Карла Еміля Францоа. Ще трохи далі на південь, вже на території Буковини, мав у Садагурі свою резиденцію ще знаменитіший хасидський вундеррабі. А трохи східніше звідти, неподалік Прута, провів більшу частину свого життя БЕШТ, або Баал Шем Тов (дослівно: Майстер Божого Імені, себто чудодій), Ізраїль Бен Еліезер, засновник хасидського руху, що виник у 18 столітті.

У цьому краї мешкали поряд і, незважаючи на тісне економічне переплетення, в культурному сенсі різко відділені одні від одних, як нафта й вода – поляки, українці та євреї. І звідси в 1914 році тисячі традиційно

налаштованих євреїв утікали у своїх мальовничих строях, з яких сьогодні дивуються мандрівники до Ізраїлю в ортодоксальному кварталі Меа Шеарім, до Відня. Там східних євреїв у кафтанах, з бородами й пейсами раніше бачили тільки зрідка. Тепер вони формували образ вулиці цілих кварталів. Віденці витріщувалися, дивувалися, дослухалися до дивовижно гортанної давньої німецької мови втікачів, яка звалася тепер «їдишем», бігали за ним й горланили:

«Гал-, гал-, гал-, галіціани,
Ніхто вас не любить, як ми, віденяни...»

При цьому було не зовсім ясно, чи «ми, віденяни» мало означати: «так, як ми» чи, навпаки, іронічно: «крім нас»...

В кожному разі тоді навіть найпримітивніші віденці знали, де розташована Галичина й звідки прийшли ці євреї. Але якби сьогодні спитати на вулиці будь-кого з молодих людей: «Що ви знаєте про Галичину?», то дехто б, напевне, відповів: «Ніколи не чув цього слова.» Інші, які під час своїх мандрівок побували на Піренейському півострові або ж навчалися у кращих школах, відповіли б: «Так зветься північно-східна частина Іспанії», позаяк там насправді є провінція, що зветься «Галісія». Але тільки окремі з них знатимуть, що ще вісімдесят років тому існувала австрійська «Галіція», регіон, плодovitість і пейзажна краса якого ще й сьогодні залишилися незмінними, культурна й етнічна розмаїтість якого між тим безповоротно зникла.

З цього світу я б хотіла запропонувати декілька барвистих картин.

Це було влітку 1914-го

Відповідь на запитання, яким чином мені вдалося пережити Гітлера, видається на перший погляд цілком просто: у проблемні роки я разом зі своїми батьками й батьками моєї матері проживала вже не в Східній Галичині, а в Швейцарії.

З іншого боку, цей факт аж ніяк не є самоочевидним. Тому що зі староавстрійської Східної Галичини емігрував зазвичай тільки злидений пролетаріат. Однак серед моїх предків упродовж століть не було бідняків. Наскільки сягають усні родинні перекази й нотатки на передніх і задніх порожніх сторінках фоліантів Талмуду, серед них були тільки дипломовані рабини, які, однак, рідко коли виконували посадові обов'язки, оскільки були достатньо заможними, щоби жити як приватні вчені. Інші предки знову ж таки були крупними комерсантами, ще інші – власниками готелів, млинів, лісопилень, пивоварень. Починаючи з 60-х років 19 століття, себто від того моменту, коли австрійським євреям було дозволено придбання латифундій, у родині зустрічаються також окремі крупні землевласники. Деякі з моїх дядьків володіли також нафтовими промислами

в Дрогобичі, містечку, з якого свого часу емігрував прадід Гуго фон Гофманстала. Дехто з родичів мав також у певних регіонах право пропінації, себто монополію на виробництво алкоголю.

У 20 столітті серед моїх родичів дедалі частіше з'являються люди з академічною освітою. Якщо вони мали достатньо засобів, щоб жити так, як мої предки-рабини, без постійних думок про хліб насущний, то тоді вони вибирали для себе переважно гуманітарний фах. Бо навіть якщо в старій Австрії не існувало більше дискримінаційних антиєврейських законів, то все ж таки невихрещеним євреям було доволі складно посісти високу державну посаду. Гімназійним чи університетським професором можна було стати тільки в окремих випадках. Саме в економічно й культурно відсталих слов'янських східних провінціях монархії це було пов'язане не стільки з антисемітизмом, як радше з тим, що тут такі посади були рідкістю. Поляки, які утворювали тут верхній привілейований прошарок, резервували їх для своїх власних синів. А можливості здобувати свій хліб насущний вільними професіями були обмеженими.

Тому єврей, який прагнув заробляти собі на життя своєю академічною освітою, діяв правильно, обираючи для себе «вільну» професію. В такому випадку майже самі собою перед ним відкривалися студії медицини або юриспруденції. Якщо проявити у цих сферах здібності й сумління, то можна було забезпечити собі солідний дохід. То чому ж мої родичі мали б емігрувати?

Щоправда, у царській Росії ситуація була дещо іншою. Там улюбленим засобом властей, спрямованим на те, аби придушувати революційні настрої мас, був метод відволікання уваги народу на начебто винного в усіх його нещастях цапа-відбувайла. А для цієї мети найбільше підходили в царській Росії беззахисні євреї. Щоправда, важко з'ясувати, чому саме євреї були винні в усіх

нещастях – адже вони жили у ще страшніших злиднях і в ще більшій безправності, ніж решта російського народу. Однак рецепт не втратив своєї сили. Отож немає нічого дивного в тому, що з Росії, інакше ніж зі старої Австрії, після санкціонованих чи навіть організованих владою єврейських погромів, емігрували також євреї з вищих соціальних верств населення. Але навіть там їхнє число було невеликим.

Натомість наша родина жила в достатку в затишній старій Австрії й не мала причин покидати свою вітчизну.

Провидчі українці

Те, що мої батьки вже в 1914 році все-таки покинули свій край, можна пояснити так: тоді вони проживали в Рогатині, занедбаному поселенні посеред безмежних злакових полів. Мені виповнилося на той час саме два роки, й батьки моєї матері – Герш і Сабіна Готтесманни – взяли мене на гарячі літні місяці до себе в ідилічне містечко Жовкву з його чудовими бароковими будівлями, що оточене укритими лісами пагорбами, де дідусь був банкіром і експортером зерна. Коли вибухнула війна, мої батьки спочатку не дуже переймалися цим. Надто довго ми жили тут в мирі, щоб уявити собі, що взагалі означає війна. Молоді люди в місті, насамперед студенти – також і єврейські! – від радості поводили себе геть дурнувато. Тільки українські селяни збагнули, що на них чекало. Деякі з них прийшли до моєї матері – з якою вони були в добрих стосунках, позаяк вона, крім польської, вільно розмовляла також українською, й зі своїми рожевими щоками, білосніжними зубами й світлими очима виглядала, як одна з них – і розповіли, що вони отримали повістки про мобілізацію до війська й, мабуть, уже більше не повернуться додому живими. На прощання вони обняли мою матір і плачучи пішли геть.

Хитрий селянин

Проте далеко не всі молоді селяни плакали, отримавши повістку про мобілізацію на військову службу. Принаймні один із них скалив свої білосніжні зуби від задоволення. Моя мати зустріла його, коли він саме повертався з міського арештантського пункту, оточений зграєю дітей різного віку, які весело плігали й стрибали навколо нього, голосно вигукуючи при цьому: «Татуню! Татуню!»

Моя мати, яка добре знала його, стала як вкопана. Відтак строго спитала його: «Яшку! Що означає цей театр? Адже ти нежонатий! Цілком можливо, що в тебе є нешлюбні діти. Але в такому разі вони не будуть стрибати навколо тебе, а дивитимуться крізь вікна осель інших чоловіків. До того ж так багато й таких великих ти ж не можеш мати!»

Яшко розреготався так, що аж сльози потекли йому по щоках. Відтак швидко відвів мою матір убік і мовив: «Тихше! Це не повинні почути ті, що сидять там, в управі. А історія така: Я отримав повістку про мобілізацію, але не мав бажання йти до війська. Після чого прийшла друга повістка, разом з погрозою, що мене посадять до криміналу. Отож я зібрав усіх дітей, що живуть по сусідству і пообіцяв їм солодошків, якщо вони підуть зі мною до Рогатина й весь часу гукатимуть «Татуню! Татуню!» Я сказав служивим, що я удівець, і немає нікого, хто б міг подбати про моїх діточок. Якщо мене закриють у криміналі, то потрібно разом зі мною закрити і їх... Що ви думаєте, як швидко вони виставили нас знову на вулицю!»

Моя мати також розсміялася й запросила дітей до себе додому, де вони отримали від неї цілу гору пиляного цукру. З вдячністю вони знову почали горланити «Татуню! Татуню!» й нарешті весело пострибали собі геть...

Але, звичайно, що такі жарти були можливі тільки в перші дні мобілізації, коли війну ще ніхто не сприймав усерйоз. Згодом і Яшко змушений був піти на фронт.

Австрійські війська на східному фронті спочатку були так погано озброєні й нікчемно забезпечені провіантом, що багато солдатів просто замерзли й померли від голоду, перш ніж вони встигли здійснити бодай один-єдиний постріл. Можливо, що серед них був і бідний, веселий Яшко...

Безграмотні селяни як фінансові генії

Інші селяни, знову ж таки, принесли свої скромні заощадження до міста, ходили від однієї крамниці до іншої, скрізь купували якусь дрібничку, щоб отримати за свої банкноти решту сріблом. Якщо в якійсь крамниці не було достатньої кількості срібних монет, то вони задовольнялися часткою того, що їм належало. Городяни похитували головами, насміхаючись над «дурними селянами». Але насправді безграмотні селяни були єдиними, хто зрозумів уже на початку війни, те, чого не могли збагнути навіть наприкінці війни академічно вишколені господарі: що війна, незалежно від того, як вона завершиться, може привести до державного банкрутства і, як наслідок, до тотального знецінення паперових грошей...

Проте чи це й справді було чітке знання, а не здогад, як це нерідко частіше можна зустріти у примітивних і близьких до природи народів, ніж у носіїв пізнішої цивілізації? Про це свідчать також інші епізоди з тих часів.

До рогатинського панотця прийшла дружина одного селянина зі звісткою про те, що її чоловік вмирає, він просить останнього соборування. Піп зібрався в дорогу – це було влітку, й такий перехід тривав багато годин. Коли він, нарешті, прийшов, то застав селянина за польовими роботами. Панотець почав дорікати селянинові за те, що той безпідставно покликав його, однак селянин пояснив, що перед смертю він мусить привести все до ладу на своєму полі.

Завтра він помре. Не без вагань панотець погодився зрештою, провести обряд над, як йому здавалося, цілком здоровим чоловіком. Наступного дня селянин помер.

З такою самою певністю здогадувалися завжди наші няньки, коли їхній власній дитині, яку вони залишили комусь на опіку, належало померти. Не телеграфуючи попередньо, вони сідали в потяг і поверталися назад через кілька днів, після того, як дитину було поховано.

Недовіра до паперових грошей також базувалася, мабуть, на таких здогадах. В кожному разі, ми знали й щодня переконувалися в тому, що українці були наділені радше інстинктом, ніж глуздом. Особливо сердилася в таких випадках моя мати, щойно їй доводилося писати під диктовку своїх служниць любовні листи до їхніх суджених. Деякі з дівчат ходили, щоправда, до школи, але навчилися там так мало, що писання завдавало їм неабияких труднощів. І не раз траплялося так, що та чи інша дівчина веліла матері писати «Янів, такого-то числа...». А якщо мати протестувала, пояснюючи, що тепер вона у Рогатині чи в Жовкві, а не в Янові, де дівчина виросла, тоді та строго відповідала: «Мене так учили, і так воно має бути!» –

МАРШ ІЗ ЧАЄМ І КУКУРУДЗОЮ

Ідея втечі взагалі не приходила моїм батькам в голову. Так само, як багато інших, вони вважали барвисто костюмовані армії Дунайської монархії непереможними і були певні, що росіянам ніколи не вдасться навіть перетнути кордон. Моя мати тільки розсміялася, коли якимось до неї прийшов український студент, який дуже поважав її, й порадив їй якомога швидше лаштуватися в дорогу, оскільки росіяни знаходяться вже в безпосередній близькості й з'являться тут раніше, ніж цього можна сподіватися. Усі застереження

й заклинання молодого чоловіка не допомагали. Згодом вона, щоправда, часто згадувала його застереження...

Між тим перші австрійські військові колони увійшли у Рогатин і рухалися далі на схід. Моя мати негайно виставили на вулицю, перед брамою, величезний самовар і великі кошики з кукурудзяними початками. Молоді кукурудзяні початки, зварені в солоній воді й посипані зверху зернятками солі, були в південних регіонах Галичини улюбленою народною стравою. Приготовлені у такий спосіб, вони не тільки не містять небажаних калорій, але й смакують набагато краще, ніж ті, що їх готують за західним звичаєм, обмазуючи маслом.

Солдати, штирійці й, очевидно, переважно селянські сини, зацікавлено зупинялися. На селі, на захід від Росії, чай пили тільки тоді, коли були хворими, та й то це був відвар з різного роду цілющих трав, а не китайський чорний чай. Більшість цих сільських юнаків узагалі ще ніколи не пробували такого чаю. І все-таки вони охоче брали до рук наляте ущерть горнятко, особливо, коли відкрили біля самовара кубики цукру. Цукор також був тоді на селі великою розкішшю. Деякі з хлопців наповнювали білими шматочками горнятка аж по вінця і задоволено сьорбали солодку зернисту кашу. Інші набивали собі кубиками цукру кишені, щоб мати запас на майбутнє.

Ще більше дивувалися вони з кукурудзяних початків. У них вдома кукурудзу взагалі не садили або ж вирощували її тільки як фураж для худоби. Кожен з них взяв собі, підохочуваний моєю матір'ю, по одному початку з кошика, сміючись крутив його в руках туди й сюди і йшов собі з ним далі. Важко було зрозуміти, які наміри мали солдати, чи вони збиралися пізніше скуштувати цих початків, чи викинути їх геть.

Один з молодих вояків галантно подякував за пригощання і спитав мого батька, який тим часом також вийшов за ворота, чи звідсіль ще далеко до Петербурга. Мій батько сприйняв це як дурнувятий жарт. Але коли він зрозумів, що питання було поставлене цілком серйозно, то показав

пальцем на державний тютюновий кіоск, над входом до якого на жовтій емалевій вивісці був намальований чорний австрійський орел, який мав би бути хлопцеві знайомий з його рідного міста, й відповів, більше співчутливо, ніж глузливо: «Авжеж, звичайно! Під Петербургом вас пригостять чаєм і кукурудзяними початками!»

Однак нещасні не дійшли навіть до кордону. Росіяни й справді знаходились, як по секрету сповістив український студент моїй матері, вже набагато ближче, ніж можна було сподіватись. Неподалік від Рогатина австрійські солдати перейшли мостом через річку. Вони були втомлені від маршу, від пилюки, від незвичної для західніших земель спеки. Не відчуваючи жодної небезпеки, умиротворено снували вони на іншому березі між скошеними пшеничними полями й величезними, вертикально поставленими снопами. Навкруги не було жодної живої душі.

Аж раптом здетонував, розламавшись на очах, замінований росіянами міст. Десятки солдатів попадали, важко поранені, у воду, багато хто втопився. Водночас із кожного снопа почали лунати постріли: Там сиділи російські солдати й поливали вогнем цілковито непередбачених, очманілих австрійців. Ще не звиклі до війни, вони в паніці помчали назад до мосту, якого вже більше не існувало. В дикому тлумі багато з них звалилося з високого берега прямо в річку. Той, хто не вмів плавати, потонув.

Через кілька годин уцілілі знову повернулися, цілком виснажені й перелякані, до Рогатина. Веселого похідного настрою як не було.

Підозрілий панотець

Те, чим вище армійське командування завинило завдяки власній безпечності, воно намагалося відтак приписати

рафінованій підступності проросійських агентів з місцевого населення. Відомо, що частина австрійських українців прагнула возз'єднання з царською монархією, хоча селянам потойбіч кордону жилося не краще, ніж українцям Східної Галичини, які пригнічувалися не так центральним урядом у Відні, як панівними польськими верствами. Пізніше, після Другої світової війни, завдяки вимушеному об'єднанню з Росією, вони нічого не здобули. Але до цього ми ще повернемося.

Однак у 1914 році ще існували українці, які раділи вступові росіян і сприймали це як звільнення від польського іга. Тому австрійці влаштували справжнє полювання за гейби дружніми до царя українцями. Навіть дріб'язкового про-царського зауваження вистачало, щоб український студент, священик або вчитель був запідозрений у колабораціонізмі з росіянами й повішений. Отож і в Рогатині австрійці нишпорили в пошуках українських колабораціоністів росіян – і негайно знаходили собі відповідну жертву.

Нею став панотець Мащак, добродушний, безвинний чоловік, якого всі любили і який ніколи не займався політикою. Однак у розмові з друзями він необдуманно висловився, що незабаром прийде «батюшка». Те, що під «батюшкою» мали на увазі тільки царя, збагнула й безграмотна українська служниця, яка й донесла на панотця австрійцям. Чому вона це зробила, не відає ніхто. Адже він не здатен був заподіяти зло ні їй, ані комусь іншому на світі. Можливо, вона хотіла в такий спосіб тільки усвідомити свою важливість, не підозрюючи, до чого це може привести. У всякому разі, Мащака було негайно кинуте до в'язниці, причому в темну вузьку камеру з холодним, мов лід, повітрям, де й у гарячі дні літа було холодно. Тому він послав тюремного сторожа, українця, який любив панотця, як і всі інші люди в Рогатині, до моїх батьків з проханням надіслати йому тепле одіяло. Він отримав цілий пакунок.

Але що сталося з нещасним Мащакотом потім, ми так ніколи й не змогли дізнатися. Чи був він ще живим два дні по

тому, коли прийшли росіяни, і чи вдалося їм його звільнити? Чи, може, австрійці повісили його ще до того? Кінець цієї історії мої батьки не пережили, позаяк вже наступної ночі мій тато також увійшов у близький контакт з габсбурзькою військовою юстицією, причому в такій формі, яка спонукала його назавжди покинути свою вітчизну.

ЄВРЕЙ БЕЗ БОРОДИ

Цілий день поспіль через Рогатин марширували війська на схід. Вночі частина з них розквартирувалася в нашому містечку. Мої батьки мирно сиділи за вечерею, коли це раптом почалася дика стрілянина. Одна з куль пробила віконну шибу.

Мої батьки перелякано підхопилися й заповзли вниз у підвал. Стрілянина не вщухала. Невдовзі в просторому погребі, що не мав вікон і був тільки скупо освітлений керосиновою лампою, з'явилися й наші сусіди. Хтось перекинув у цій нервовій метушні діжку з квашеними огірками. У приміщенні поширилися вологість і кислий запах бродіння.

Раптом увійшов якийсь чужинець. Він не привітався, не відрекомендувався, а почав відразу запалювати один сірник за іншим і по черзі освітлювати темні кутки підвалу. Після чого знову зник, так само безмовно, як і прийшов. Ким він був, ми так ніколи й не дізналися.

Аж тут раптом загриміли сходами вниз військові чоботи. При вході до підвалу стояв офіцер з двома солдатами. Грубо й з акцентом, який видавав у ньому штирійця, він запитав, чому люди сховалися тут у підвалі. – «Тому що стріляють», пояснив мій батько. Офіцер пильно поглянув на нього й потім спитав: «Ви єврей? А якщо так, то чому Ви не носите бороди?»

Мій батько здивувався. У п'яти книгах Мойсея стригти бороду й справді заборонено. Але ж далеко не всі євреї дотримуються цієї заборони, яку вони розглядають як радше другорядну. Деякі – серед них і мій батько – тлумачать біблійний текст у тому сенсі, що бороду заборонено голити за допомогою бритви й мильної піни, проте це можна робити за допомогою спеціально сконструйованого гострого ле-за. Побіжно: дещо сумнівна інтерпретація, але тоді борода були не в моді, а якщо маєш так багато справ з неевреями, то хочеться, принаймні зовні, виглядати, як вони.

Але сьогодні, у двадцятому столітті, навіть строгий ортодоксальний рабин не зважиться шпетити поважного єврейського громадянина за відсутність у нього борода. Чому все це раптом так обходило католицького офіцера? Невже мій батько повинен був пуститися з ним у талмудичну дискусію про проблему борода? Це здавалося йому абсурдним. Тому він вчинив те, що, на його думку, було в цій ситуації єдино вірним, Він мовчав...

Якби він знав, які наслідки це матиме, то радше прочитав би цілу талмудичну доповідь. Бо після того, як офіцерові довелося якусь мить марно чекати на відповідь, він ще трохи подумав, а відтак мовив з певністю, мовби тут ішлося про якусь математичну аксіому: «У підвалах ховаються тільки партизани й зрадники, а євреї без борода вже самі по собі підозрілі. Ви підете зі мною!» – І з цим він звелів своїм солдатам забрати мого батька... Нам так і не вдалося з'ясувати, що мав при цьому на увазі офіцер і чому він підозрював саме безбородих євреїв.

Мій батько, звиклий до талмудичних хитромудростей, озвучив згодом наступні міркування: Якби вся ця історія відбувалася після 1916 року, себто після появи т.зв. «Декларації Бальфура», у якій англійці пообіцяли євреям у Палестині «суспільно-правову вітчизну», то добрий знавець східного єврейства міг би зрозуміти цю теорію офіцера.

Тому що про світську єврейську державу на Святій землі мріяли не тільки бородаті ортодоксальні євреї та хасиди – які й сьогодні твердо переконані в тому, що наприкінці часів Месія збере всіх живих і воскреслих мертвих в Єрусалимі – , але й по-світському орієнтовані сіоністи. А останні носять бороду тільки тоді, коли вона в даний момент є модою і для неєвреїв. Мій батько також був сіоністом.

Те, що засновник політичного сіонізму Теодор Герцль все-таки носив бороду, хоча сам виріс не в побожній, традиційній родині, мало винятково інші причини: Спочатку Герцль належав до віденського німецько-національного студентського товариства й покладав усі сподівання єврейського блага на тотальну асиміляцію з неєврейським оточенням, ба навіть на колективний перехід до християнської церкви. Але коли його власне товариство ввело антисемітські статuti й він, окрім того, будучи репортером у Парижі, отримав змогу стежити за процесом Дрейфуса, під час якого невинний єврейський капітан під оплески буквально всіх соціальних верств «просвіченої» Франції був засуджений як зрадник, то він дійшов висновку, що заперечення своєї сутності та своїх звичаїв не допоможе євреям. Із протесту він відростив собі після цього бороду, атрибут ортодоксального єврея. Щось подібне вчинив уже в тринадцятому столітті єврейський міннезігер Зюскінд фон Трімберг, який відростив собі довгу єврейську бороду після того, як рицарська аристократія раптом перехотіла слухати його пісні. Ймовірно, що це раптове ігнорування Зюскінда рицарськими аристократами не мало антисемітського характеру, а було спричинене тою обставиною, що гномічна поезія Зюскінда була надто стигматизована єврейською мораллю: замість того, щоб оспівувати, за тодішнім рицарським звичаєм, кохану жінку, одружену з іншим чоловіком, він уславляв тільки свою власну дружину!

Так само відреагував після Першої світової війни білоруський єврейський соціал-революціонер і письменник

Ан-ський, після того, як поляки відсвяткували звільнення своєї країни від царського й габсбурзького панування тим, що замордували кілька тисяч євреїв. Відтоді він до кінця свого життя носив бороду.

Однак вони були радше винятками. А неспростовним залишається той факт, що єврей без бороди міг бути сіоністом, і що в такому статусі через Декларацію Бальфура він міг симпатизувати не центральній владі, а ворожій Антанті. Але чи хоча б один сіоніст із Дунайської монархії вчинив з цієї причини державну зраду, – це зовсім інше питання. Загалом це було радше неймовірно...

Як тільки мій батько доходив у своїх міркуваннях до цього пункту, то він згадував про те, що, по-перше, в 1914 році ще не існувало Декларації Бальфура, а, по-друге, навіть після 1916-го тільки вельми добрий знавець східно єврейського духовного світу міг би дійти таких висновків. А відтак він знову починав усе спочатку, ламаючи собі голову над тим, що ж міг думати штирієць під час його арешту. – Але, як уже підкреслювалося раніше, він ніколи не довідався про це.

У всякому разі, наступні нічні години були для мого батька суцільним кошмаром. Офіцер лаконічно пояснив йому, що на світанні його розстріляють. Мій батько, нервовий чоловік, був настільки шокований, що навіть не спробував наполягати на своїй невинності. Але відтак усе склалося інакше. Солдати привели двох закованих у кайдани молодих українських хлопців і заявили, що обох їх зловили під час актів саботажу. Чи на цей раз вони й справді були борцями опору, чи стали тільки жертвами таких же безглузких звинувачень, як і мій батько, – це ніхто не намагався з'ясувати. А оскільки тим часом і справді настав світанок, то офіцер звелів негайно розстріляти обох молодих чоловіків.

Мій батько був дуже спантеличений кривавою розправою, свідком якої він мусив стати. У першу мить він навіть

подумав, що його самого також уже розстріляли, просто він цього ще не помітив. Він обережно обмацав свої власні груди, щоб переконатися, чи вони не прошиті кулями так само, як і груди двох нещасних хлопців. Те, що його не поранено, він, щоправда, помітив, проте від цього йому не стало легше, адже тепер він припускав, що його буде страчено як наступного. Проте офіцер втратив до мого батька всякий інтерес. Можливо, він тим часом збагнув абсурдність свого звинувачення. Але можливо також, що після розстрілу обох українців він мав відчуття, що достатньо зробив для захисту вітчизни. У всякому разі, він наказав розв'язати мого батька й мовив до нього з усією строгістю: «Ідьте геть і більше ніколи не потрапляйте мені на очі!»

Моєму батькові потрібен був якийсь час, доки він збагнув, що віднині він має право жити далі. Майже паралізований від отриманого шоку, він повільно приплентався додому, де на нього, сповнена тривоги, чекала моя мати. Те, що він був у смертельній небезпеці, вона дізналася тільки від нього.

Розповівши усе, він довго мовчав. А відтак виснував – талмудично, логічно і, як виявилось пізніше, цілком невірно: «Якщо вже наші так поводять себе, то чого чекати від росіян, які цілком певно рано чи пізно ввійдуть сюди? Якби це було інакше, то офіцер не діяв би так нервово й безглуздо. А якщо робити висновок зі стрілянини, то вони мали б бути вже зовсім близько. Спробуємо втекти, поки ще не пізно!»

Потяги вже не ходили. Мій батько найняв екіпаж, залишивши усе напризволяще, забрав з собою тільки всі гроші, які знайшлися в домі, й разом з моєю матір'ю безслідно зник. Спочатку він прибув до Відня, де, однак, не хотів залишатися. Тому він помандрував далі до Санкт-Галлена у Швейцарію – міста, яке він знав і раніше, оскільки тут у мирні часи, як імпортер швейцарського текстилю, він купував санкт-галленське мереживо. І тільки тоді він поступово почав потроху заспокоюватися.

Через багато років мої батьки дізналися, що відбулося в Рогатині після їхньої втечі. Звістка про те, що мій батько, мирний і побожний чоловік, який ніколи в житті не брав до рук зброї, мав бути розстріляний як партизан, швидко поширилася й викликала паніку. Бо якщо таке можливо, то ніхто не може вважати своє життя убезпеченим. Проте українські селяни навколо міста почували себе настільки прив'язаними до свого поля, що вони за всяку ціну воліли залишитися тут. Але й кілька високопоставлених польських чиновників міста вирішили перечекати лихі часи, що б не трапилося.

Проте євреї зібралися в дорогу. Одні в екіпажах, інші на примітивних селянських возах, а ще інші пішки, навантажені валізами, мішками, вузликами. Їм вдалося вислизнути неущкодженими, позаяк росіяни вступили в місто дещо пізніше, ніж очікувалось. Нічна перестрілка, що призвела до великої кількості вбитих і поранених, була спричинена, як з'ясувалося наступного ранку, не діями ворожого авангарду. Австрійці самі, знервовані й збентежені через невдачу біля мосту, цілу ніч стріляли один в одного. Про даний випадок – це тільки попутно – не згадувалося потім у жодній хроніці й жодному військовому донесенні. Газети також нічого не сповіщали про це. Коли росіяни через день після цього все-таки вступили в місто, то застали його майже безлюдним. Тільки на одному ліхтарному стовпі сидів молодий бородастий єврей і приязно махав руками. Це був нічний сторож, до обов'язків якого належав також догляд за ліхтарями. Один з них під час нічної стрілянини було пошкоджено, і він саме пробував відремонтувати його. Він залишився в місті з почуття обов'язку, не будучи ні русофілом, ані русофобом. Але позаяк це належало до його сфери, то він не міг допустити, щоб хтось у Рогатині нипав уночі навпомацки неосвітленими вулицями. Навіть вороги. Тому він так приязно кивав їм.

Однак вони бачили тільки те, що бородатий єврей розмахує у повітрі руками, подумавши, що він подає таємні знаки прихованому противнику, й пристрелили його. Прощитий кулями, він звалився на землю.

Загалом російські солдати були в поганому настрої. Те, що населення втекло з міста, розлютило їх. Адже вони були налаштовані проти мешканців Східної Галичини аж ніяк не вороже. Місцевих рутенців, що розмовляли українською, вони сприймали як своїх братів. Зі слов'янами-поляками вони почували себе кривно спорідненими. А євреїв вони, щоправда, не переносили, однак місцеві були для них не чужішими й не прикрішими, ніж ті, що лишилися вдома, в Росії. Скрізь, де населення Східної Галичини по-дружньому приймало їх, вони, зі свого боку, поводили себе доволі манірно.

Інакшим був розклад речей, коли вони входили в порожнє й полишене місто. Ту обставину, що від них втікали, вони сприймали як образу, за яку відтак дико й примітивно мстилися. Частина будівель вони підпалили. В інших розквартирувалися, однак хазяйнували там по-варварському, вимазували столи й стільці екскрементами, розпорювали м'які меблі й перини й виколювали очі на всіх портретах, що висіли на стінах...

Коли двоє братів моєї матері, обидва гімназисти, через кілька тижнів повернулися після багатоденних піших маршів до Рогатина, щоб відвідати моїх батьків, то побачили там цілі вулиці, які лежали в попелі й згарищах. Там, де стояв будинок батьків, тепер були чорні руїни. Вони впізнали те місце тільки за колодязем, що знаходився неподалік на площі.

Під російською окупацією

Одна з багатьох поштових листівок, які моя мати по дорозі до Швейцарії надсилала своїм батькам, досягла Жовкви через кілька тижнів. З неї мої дідусь і бабуся довідалися, що мої батьки щасливо добралися до Санкт-Галлена, що їм можна писати туди «до запитання», і що вони планують залишитися там на «кілька місяців, поки завершиться війна». А в тому, що війна завершиться до початку зими, мій батько був переконаний.

Бо яка ж людина, наділена здоровим глуздом, захоче воювати, коли все навкруги вкрите снігом і скуте морозом, тим пече, що перемога стає дедалі примарнішою? І якби кайзер Вільгельм думав так само, то його нащадки й досі сиділи б на троні, не було б тоді ніякого Гітлера, ніякого єврейського Голокосту, та й свій власний народ він уберіг би тоді від незмірних страждань. Але, на жаль, кайзер Вільгельм радився не з єврейськими знавцями Талмуду, а зі своїм генеральним штабом. Тому воно й сталося інакше.

Мої дідусь і бабуся повинні були, вважала моя мати, прибути туди разом зі мною трохи згодом.

Але коли ця звістка досягла Жовкви, було вже запізно. Росіяни тим часом увійшли в місто, і вирушити на Захід було вже неможливо. Хоча моя бабуся й так би не втекла. Вона була донькою крупного землевласника Ісаака Земана, угіддя якого лежали в Острі біля Коропця, неподалік від Бучача,

вона виросла серед українських селян. Аж так погано – гадала вона – під росіянами не буде. В кожному разі з ними завжди можна буде домовитись. Отож, для чого втікати? Крім того, вона відчувала все, що відбувалося, не так, як позбавлені коріння городяни, а як прив'язаний до своєї ниви селянин: власні чотири стіни не покидають, хай би там відбувалося що завгодно.

Тому мої дідусь і бабуся не зрушили з місця, і виявилось, що саме моя бабуся мала рацію, а не мій батько з його припущенням, що росіяни яко вороги будуть поводитися неодмінно гірше, ніж власні вояки. І справді, ніхто з нас особливо не страждав під російською окупацією.

ПРІОР І КОЗАКИ

У всякому разі цьому посприяли різні щасливі обставини. Першими в місто ввійшли козаки. Це було вже ввечері. Тоді вони були озброєні ще піками й тримали в руках запалені факели. Можливо, вони хотіли у такий спосіб освітлити темні вулиці, а, можливо, мали намір підпалити будинки.

Тим, що цього не трапилося, місто завдячує настоятелеві домініканського монастиря. Це був високий, шляхетний чоловік, з прекрасними рисами обличчя. Безстрашно, з високо піднятим розп'яттям, він крокував у повнім церковнім уборі, супроводжуваний хором хлопчиків, супроти орд вершників. І хоча козаки сповідували православ'я, а настоятель був римо-католиком, проте, глибоко вражені його виглядом та мужністю, вони зістрибнули зі своїх коней, уклакли на землю й попросили його благословення. Він поблагословив їх, проказав коротку молитву й виголосив невеличку дружню промову: Всі мешканці міста залишилися на місці, вони вітають солдатів царя й намагатимуться зробити їхнє перебування у місті приемним. Всі крамниці

будуть відчинені, люди готові надати на постій солдатам добрі квартири. Зі свого боку, козаки повинні чемно поводитися з мешканцями міста.

Ця домовленість була витримана. Обидві сторони тримали слово. І цей дружній настрій пізніше перенісся також на всі інші російські війська, які ввійшли сюди слідом за козаками. Тільки двічі дійшло до непорозумінь, у яких, однак, були винні не козаки.

Нещасний «князь Сапега»

У Жовкві мешкав бідний божевільний молодий єврей, сумирний дурень, який, геть обірваний, нипав вулицями й кожному зустрічному гордо пояснював, що він син князя Сапегі. Жовква була тоді гарнізонним містом, і молоді офіцери, переважно вельможного походження, страшенно нудилися тут, хоча загалом Жовква вважалася містом високої духовної культури. Патери в монастирях були високоосвіченими богословами, а про євреїв дбав у першій половині 19 століття знаменитий рабин Цві Гірш, який був не тільки відомим автором релігійно-наукових творів, але й ґрунтовним знавцем та любителем німецької класичної літератури. Він створив тут духовно-просвітницьку атмосферу, яка й досі була відчутною, в той час як довкола шаленів фанатичний хасидизм.

Ще на самому початку влади Гітлера євреї Жовкви з гумором розповідали невеличкий анекдот з часів рабина Хаеса: якось він прийшов до синагоги геть сумний, і знатні члени громади поштиво спитали його, чим він так засмучений. «Помер Гете», сумно відповів Хаес. Після чого траур поширився на всю єврейську громаду, а деякі побожні городяни зважували, чи не слід їм проказати у синагозі кадїш (заупокійну молитву) за «ребе Гете»...

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.